

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

1957 жылы КСРО Жоғары Сотының әскери коллегиясы Т.Жүргеновті толық ақтағасын, Дәмеш Әмірханқызы жарының адал есімін халқына қайта жааңғыртам деп фольклорист М.Байділдаевпен бірге көп шаруа тындырды.Қайраткердің 70,80,90,100 жылдық мерейтойлары өз деңгейінде аталып өтті .

Оның рухани саладағы ерекше қызметі, архив, музейлер ұйымдастыруы, Қожа Ахмет Яссауи мавзолейін мемлекет қарамағына алынуы бұның өзі Қазақстан жеріндегі діни – ағартушылық бағыттың дамуына жол ашты.Түркі халқының данасы әл-Фараби бабамыз, « Имандылық оқу мен тәрбиенің негізі »деп айтқандай оқу - ағарту жолын имандылыққа қарай бет бұруға жол көрсетті.

Ол өзінің нағыз қайраткерлік күрес жолына дана Абай атамыз айтқандай « Ыстық ,қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек » сияқты үш қасиеттің сәулесін өз халқының бойына ұялатуға өзінің бүкіл рухани күшін сарп еткен азамат.

Осындай халқына адал қызмет істеп, сол жолға бар өмірін арнаған азаматтар қазақ халқында баршылық.Тек сол азаматтырдың есімін еске алу күнімен ғана шектемей, әр бір тұлғаға өзіне лайық ескерткіш орнатылса, әлі де ашылмаған қырларын аша түссек деп ойлаймын.Бұл істерді жалғастыру біздің жастарымыздың еншімізге тиіп отыр.Темірбек Жүргеновке Ақтөбе, Қызылорда да және Жалағаш ауданындағы мектептерге аты берілгенімен, Жүрген әулеті ғұмыр кешкен Жалағаш ауданындағы «Жаңаталап» кеңшарында бір әулеттен он адам « халық жауы » болып, тоғызы жендеттер оғынан қаза болғанын еске түсіріп тұратын ортақ ескерткіштің әлі орнатылмауы қынжыларлық жағдай.

Сонымен бірге жоғары оқу орындарында оның әдеби – ғылыми мұраларын оқыту бүгінгі егемендік алған еліміздің негізгі парызы.Мұндай тұлғаларымыздың есімін жаңғырту, зерттеу жүргізу, олардың тарихтан алатын орнын көрсету біздің ардақты міндетіміз екенін ұмытпауымыз керек.

Қолданылған әдебиет

1. Б. Иманғалиев Темірбек Жүргенов. Таңдамалы. А., 2001
2. Егемен Қазақстан газеті.Сарсенбі. Темірбек Жүргенов.
3. Т. Дайрабаев. «Тұғыры биік тұлға».А., 1998.
4. Сонда.
5. Брусиловский.Е. «Дүйім дүлділдер» А., «Ана тілі» 1995.
6. Шахзада Жүсіповтың естелігі «Ленин жолы» 1968.
7. Әмірхан Сыдықовтың естелігі 1968.
8. Нұржан Жұдырықовтың естелігі 1965.
9. «Казахстанская правда» 1937.

ӘОЖ 821.512.122–1.09

ҚАЗАҚ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ ТҰЛҒА, МЕКЕНШАҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ТАНЫМ

Тоқмахан Фариза Шалқарқызы

tokmahan@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

филология факультетінің студенті

Ғылыми жетекші – Ж.Ә.Аймұхамбет

Поэзия – әдебиеттің ертеден қалыптасқан көне саласы. М.Базарбаев сөзімен айтқанда: «...жасаған сайын жасара түсетін жанды саласы» [1,3]. Сондықтан болар, поэзия туралы зерттеулер әлі толастаған емес. Ш.Уәлиханов, А.Байтұрсынов, Қ.Жұмалиев, З.Ахметов, З.Қабдолов, Р.Нұрғали, С.Қирабаев, А.Сейдімбек, С.Негимов, У.Қалижан, Б.Кәрібаева, Қ.Алпысбаев, Б.Кәрібозов, А.Шәріп, Б.Омаров т.б. зерттеушілердің құнды пікірлері, көлемді еңбектері өз мағынасын, танымдық концептуалдық аспектісінде, поэзияның лирикалық

пайымында мәнін жойған емес. Әдебиеттің өрістеуі 1960-1990 жылдары десек, қазақ поэзиясының дамыған тұсы да осы кезең. Әдебиет әлемінен М.Мақатаев, Қ.Мырзалиев, Ф.Оңғарсынова, Т.Айбергенов сынды талантты ақындардың келуі поэзияның, әсіресе, лириканың дамуына мол үлес қосты. Табиғат, адамның жан дүниесіндегі лирикасында осы кезеңде назардан тыс қалған жоқ, қайта ақындардың жиі жырлайтын өзекті тақырыбына айналды. Лирика өрісінің кеңейе түсуі әдебиеттану ғылымында табиғат лирикасының ерекшелігін, адам, уақыт, кеңістік болмысы туралы ғылыми пікірлер қалыптастырды. Мәселен, зерттеуші І.Омаров [2,400] табиғатты жырлаудың екі өзгешелігін нақты атап көрсетсе, Ә.Жәмішов [3,113] табиғат лирикасында адам, адам өмірі, адам тағдыры, адам ойы, адам әрекеті араласып, қатынасып отырса ғана лириканың альтернативті кумулятивті үндестігін аңғара түседі деген ғылыми пікір келтірген.

Қазақ лирикасындағы лирикалық тұлға – осы уақытқа дейін бірталай зерттеу еңбектерге нысан болғанымен әлі де қарастыратын қырлары көп мәселе. Лириканың туу, қалыптасу орнығу жолының өзіндік ерекшеліктері, сондай-ақ, рухани-эстетикалық құбылыс (феномен) ретінде өсуі мен толығуы, лирикадағы басты образды бейненің тұтастығын қалыптастырады. Образ деңгейіне көтерілуі лириканың категориялары ұғымына сипат береді. Осыдан келіп, әрқашан дамудағы, қозғалыстағы теориялық түсініктің бүгінгі ауқымын қазақ лирикасы тәжірибесінде қарастыру, оның әлі де болса, толық басы ашыла қоймаған терминдік шекарасын, ұғымдық нақтылығын айқындай түсу қажеттігі туады. Бұл зерттеудің өзектілігі де осында. Лирикалық тұлғаның төл поэзиямызда алғашқы «меннің» пайда болуынан бастап, бүгінгі өреге жеткенге дейінгі тарихы жалпы өнердегі индивидуалдық негіздің, жеке адамның дербес сана-сезімнің (личностное самосознание) жетілу, даму тарихымен, әр дәуірде қалыптасқан жеке адам, дара тұлға концепциясында тығыз байланыста қарастырылады. Сонымен қатар белгілі бір кезең лирикасындағы рухани, көркемдік ізденістер мен жетістік, кемшіліктер сипатына лирикалық тұлға бейнесі арқылы талдау жасалуы барысында поэзияның өзекті қырын ашуға зор мүмкіндік пайда болады.

Лирикалық кейіпкер (лирический герой) ұғымын алғаш негіздеп, оған ғылыми атау берген Ю.Тынянов екені бізге зерттеу еңбектерден белгілі. Көрнекті орыс ақыны А.Блок дүние салған соң жарық көрген, 1921м жылы жарияланған «Блок туралы» [4,124] деген мақаласында ол ақынның бүкіл поэзиясын тұтас көрініс, бірегей құбылыс ретінде даралап тұрған «нақты адам бейнесі» бар екеніне тоқтала келіп, әдебиеттану ғылымына теориялық құны өте маңызды «лирикалық кейіпкер» категориясын енгізді. Бұл терминнің қамтитын ауқымы, ол өз аясына кіргізе алатын құбылыстар мен белгі-нышандар бірсыпыра таласқа айналды. Соның ішінде, ең таласты мәселенің бірі – лирикалық тұлға мен автордың ара-қатынасы. Гегель: «лирикалық туындының орталық «персонажы» – оны жаратушының өзі, ең алдымен, оның ішкі әлемі» [5, 501] дейді. Әйтсе де, лирикалық кейіпкер мен оны «жаратушы» ақынның арасына абсолютті теңдік белгісін қоюға болмайды. Лирика туралы пікір айтқан философ, әдебиетшілердің қай-қайсысы да ақынның сол жеке сырларының жалпы адамдық сипаттаманың талассыздығына ден қояды. Лириканы «таза лирика», «қолданбалы (прикладная) лирика» деп бөліп, (бұл жерде «қолданбалы» деп Некрасовтық мағынадағы лириканы айтып отыр). Идеалды лириканың моделін сипаттаған орыс философы, әдебиет сыншысы В.Соловьевтің өзі де лирикада адам жанын, ішкі сұлулығы дүниенің объективті мазмұнымен үндесетінін, сол арқылы жалпыға тән мағына-мазмұнның жеке сана арқылы көркем қорытылатынын жазады [6, 210].

Уақыт пен кеңістік ұғымының ауқымы шексіз. Екеуі сиа егізіндей бірге болатын, ажырамайтын субстанциялар. Олардың қайсібір сәттерде ғана шартты түрде арнайы жекелей қарастыруға болады. Алайда тамырлас арналар алшақтап кете алмайды. Көркем әдебиетті біз – уақыт пен кеңістіктің шағын моделі деп қабылдаймыз. Оны дүниеге әкелу үшін де мекеншақ (хронотоп) өлшемі керек, оның мазмұндық құрылымы да әр алуан мекеншақ қатынастарына негізделген. Шығарманы қабылдау кезеңдері де мекеншақ ерекшеліктерімен сабақтас. Тегі, уақыт және кеңістік перцептуалдық бейнесін әдебиет мекеншақ тағандарына табан тіреп тұрып сомдайды. Абай философиясының бағаналы тірегі – уақыт (әрине, кеңістік

ұғымы өзінен-өзі сана астарында тұрмақ). Әдепкіде ақын мұндай объективті әдеби құбылысқа мән бермесе керек. Уақыт ананың құрсағында жүріп, уақыттың түйткіл мәселелерін шешемін деп ойлау – өзінді айнасыз көрудің мүмкін еместігіндей нәрсе. Әйтсе де Абай өмір сүру уақыттың сыңарына айналу екенін білді. Оның туындылары – ой-сана мекеншағының мәтін арқылы тұрақтылық табуға ұмтылысы. Абай «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» өлеңінде алғаш рет уақытты жанама кейіпкер етіп алады. Мұнда тарихи, әлеуметтік, даралық уақыт өкініш сезіміне байланысты психологиялық уақыттың түрлі атрибуттары боп көрінеді, кеңістік детальдарын түзеді. Қазақ халқының тұрмыс жағдайы мен әлемдік өркениет арасындағы қарама-қайшылық лирикалық кейіпкер дүниетанымындағы қозғалыс үдерісімен ішкі драматизм тудырады.

Қоғамдық уақыт мәселелерін өзіне қатысты бағамдап отырған ақын негізгі оқу, ғылым тақырыбын қоя тұрып, жеке қасиеттері мен қоршаған орта арасындағы толық келісім жоқтығына орай жан назасына көшеді.

Өзім де басқа шауып, төске өрледім,
Қазақта қара сөзге дес бермедім.
Еңбегінді білерлік еш адам жоқ,
Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім.

«Көп пен дүрмекке» сүйенетін надан адамға тиесілі мінез-құлық типологиясы психологиялық нанымдылықпен қамтылады. "Іші", "сырты" - мекендік ұғымдар. Жеке тұлғаның жан дүниесі, оның эмоционалдық, асентикалық немесе сентикалық сезім қуаттары, бет-пішін қимылдарының арасындағы кереғар сурет белгілі бір социумның алдамшы, жалған дүниетанымын әйгілейді. Бұлар өзіне-өзі сенімсіз пенделер. Неғұрлым күші, айласы, байлығы мол пасықтарды ұнатқаннан емес, қорыққаннан сыйлайды. Олар сонысымен де қауіп туғызады. Олардың туған-туысына байланысты идеологияда ұзақ мерзімдегі опасыз көңіл мен шектеулі заматтағы шамалы өкініш ақиқат қақпасының алдында қақтығысқа түседі.

Ел бұзылса табады шайтан өрнек,
Періште төменшіктеп, қайғы жемек.
Өзімнің иттігімнен болды демей,
Жеңді ғой деп шайтанға болды көмек.

Абай реалды – тұрмыстық уақыт пен діни-мистикалық мекеншақтың қабаттасып келу сәтін де сахара тұрғынының өмір жайлы түсінігіне, танымына сәйкес бейнелейді. Мұндағы оппозиция: «періште» мен «шайтан». Бұл эмблематикалар қоғам ішіндегі іріткі мен бірліктің трансценденттік себебін қарастырумен сабақтас. Жер бетіндегі қара ниеттілер діни-мифологиялық уақыт пен кеңістіктің шындығына өзін көзі байлаулы алдамшы мекеншақ үшін бағдаршам қылуға тырысады. Оған төрелік айтатын ақынның даралық мекеншағындағы мейлінше әділ, шыншыл, турашыл мұрат пен парасат үстемдігі.

Қазақ лирикасында жырланатын тақырыптардың негізгі мәселелі дені уақыт шындығы, уақыт тынысы, адам және тұлғаның әлем, ғалам, қоғам, рух кеңістігіндегі орны, мақсат-мүддесі, қызметі мен пайымдау жүйесі. Демек, көшпенді ұғымына әлеуметтік негіздегі мән беруі, заман, кеңістік, уақыт ұғымдары қазақ халқының философиясында кең қолданыс табады. Қазіргі қазақ лирикасында «Дала перзенті», «Дала», «Кең дала», «Қазақ даласы» ұғымдары – өндірістің негізгі көзі, мал шаруашылығының өркендейтін тетігі. Құдіреті күшті қазақтың кең даласында ата-бабаларымыз көшіп-қонып жүріп-ақ ұлттық болмысын жоғалтпай, кейінгі ұрпақтарына баға жетпес асыл мұраларын қалдыра білген. Демек, көшпенді өмір салты – адамзат баласының мәдениет бастауы, ал көшпенділік – мәдениеттің өзін-өзі көрнекілеп тасымалдауының ең табиғи жолы, әдісі болмақ. «Дала» қазақ халқының ойлау мен өмір сүру салтының кең проекциясы, сондықтан да ақындардың уақыт пен кеңістік туралы танымын қалыптастыру барысында «дала» ұғымы мекеншақты анықтайтын фактор.

Поэзиядағы лирикалық туындыларда «Көшпелілік», «Көшпелі рух», «Көшпенді халық», «Көшпенді ұлттық сана» – қазақ халқы үшін өте құнды ұғым. Бір кездері

халқымызды даттаған да, бүгінде ақтаған да – осы көшпенділік. Қазақ даласында орын алған көшпенділік – қазақ қоғамына тән әлеуметтіліктің бір түрі. Ақын халықтың өмір тынысын, уақыт торабындағы жетістіктер мен мұраттарды сараптай отырып, халықтың философиялық қағидатын шығарады.

Қазіргі қазақ лирикасындағы «Заман», «Заман сыры», «Заман тынысы», «Заманның әр қыры», «Заман айнасы», «Заман сұрауы», «Заманның бізден алары мен берері», «Бүгінгі заман» – көшпенділердегі әлеуметтікті сипаттайтын қалыптасқан дәстүрлі түсінік, ал қоғам – қазіргі тілімізге негіз, ортақ ұғым. «Заман» қазақтар үшін ғұмыр кешіп отырған кеңістік көз мөлшермен өлшенбейді. Көшпенділер кеңістікті бөлмей, керісінше кеңістікке бөлінеді. Дәстүрлі дүниетанымымыздың негізгі әмбебаптары – кеңістік пен уақыт сакральді орталық ұғымдар болып саналады. Көшпенді өмір салты кеңістік пен уақыт тұтастығынан құралған. Қазіргі қазақ өркениетінің әлеуметтік болмысына тән бітімдік ұғымдар «заман», «қилы заман», «зар заман», «ақыр заман» категориялары уақыт тынысын кеңістіктегі байланыс үдерісін айқындайды. Ақын Алмас Темірбайдың «Ақырзаман белгілері» атты публицистикалық толғауында:

Арғы атам менің – пайғамбар,
Бергі атам менің – молда еді.
Мұсылмандыққа бастаған
Мұхаммед Расул-олла еді.
Құдайы – жалғыз аузында,
Құраны – екі қолда еді.
Жүрекке жиған иманын,
Жұмаққа барар жол еді...

Ақын «арғы», «бергі», «бастау», «жалғыз», «барар жол» сынды кеңістіктегі атаулар дүниені субстанциялау негіздерінен пайда болған. Ақын «менің» деп лирикалық толғауда өзін қаһарман ретінде, белгілі бір ситуацияны баяндау не пайымдау ретінде қолданып тұр. «Мұсылмандыққа бастау» ұғымы сол уақыт заматымен, кеңістік арасындағы тығыз сабақтастықты аңғартып тұр. Бұл ұғымның астарында «пайғамбар», «молда», «Мұхаммед Расул-олла», «Құдай», «Құран», «иман», «жұмақ» категориялары яки ислам дәуірінің адамзатқа орнауы тұсында қолданыс тапқан сөздер. Демек, ислам эволюциясы – уақыт, ал сол арқылы адамның танымына, болмысына енген концептілер кеңістіктің процесі. Ақын сол дәуір арқылы тұлғаның өмір сүрген, өмірге келген тұсын меңзеуі мекеншақтың басты атрибуты іспеттес. «Пайғамбар» мен «молда» ұғымдарын ақын – бастау кезеңдері мен толықтыру кезеңдері ретінде қолданып отыр. «Аллаһтың жалғыз-даралығын», «Аллаһтың сөзінің Құранда сипатталуы» адамның санасындағы шексіз кеңістігінің рухани әлеміндегі көрінісі болып табылады.

Ұрпағың азды, аталар
Көңілдің келмес сенгісі.
Әйелдің саны көбейіп,
Азаяр енді ер кісі.
Бұ дағы байқап тұрсаңыз,
Ақырзаманның белгісі
Арғысын білер бір Алла,
Айтарым менің бергісі...

«Ұрпақ» ұғымы уақыт пен кеңістіктің жалғасы. Ұрпақтың болуы уақыт пен кеңістіктің сонау заманалар шегіндегі нәтижесі, көрсеткіші. Ұрпақ дамыған, жетілген сайын мекеншақтың даму желісі мен диалектикасы да дами, тереңдей, ауқымы кеңі түсетіні хақ. Әрбір ұрпақтың санасында уақыт және кеңістіктің әрқилы түсінік қалыптастыруы шартты дүние. Ақын «Ұрпағың азды» деп қолданылуы кең мағынасында оның бірнеше категорияларын атайды: Оның сана деңгейінің, ойлау жүйесінің, адамгершілігінің гуманистік жағын атап тұр. «Ұрпақ» уақыттың шексіз болуын, кеңістіктің шетсіз болуын қамтамасыз етеді. Демек, ұрпақтың сапалы болуын уақыт пен кеңістіктің өзара әлеуметтік-

саяси, идеологиялық, рухани қырының сабақтастық дәрежесіне тікелей байланысты. «Көңіл» қазақ философиясында, қазақ халқының дүниетанымында және де қазіргі ақындардың лирикалық туындыларында көп толғанатын тақырыптардың бірегейі. Ақын «көңіл» ұғымын адамның өзін қоршаған әлеуметтік ортадағы қарым-қатынастар негізінде, уақыттың айырым белгісі ретінде ең нәзік сезімдердің жиынтығы ретінде қолданған. Қазақ даналығында «Адам көңілден азады, тілден жазады» деп айтуы «көңілдің адам бойындағы нәзік сезімдерінің тұтастығы екенін дәлелдейді. «Әйел» ұғымы уақыт пен кеңістіктің ерекше үндесімі. «Әйел» ұрпақ жалғастырушы, кеңістікті нәрлендіріп, нұрландырушы. Қазіргі қазақ поэзиясындағы туындыларда «әйел» тақырыбы кеңінен толғанады. «Әйел» бүгінгі күннің көрінісі, әлемдегі өзгеру процестерінің жиынтығы іспеттес. «Ер кісі» қазақ халқының таным-түсінігінде батырлық пен батылдықтың, даналық пен даралықтың бастамалары іспеттес. Ежелгі Қытай философиясында «әйелдік және ерлік» бастамалар негізінде «инь-янь» көзқарасы қалыптасқан болатын. Демек, бұл категориялар уақыт пен кеңістіктің бастамалар проекциясындағы негізгі арналы орнын анықтайды. «Арғы-бергі» мекендік ұғымдар. Ақын «Ақырзаман белгісі» деп аталатын публицистикалық толғауында діни және де гендік атауларды қолдануы заманның негізгі символдық көрсеткіштері, образдары болып табылады. Себебі, дін мен діл (религия и менталитет) заманды жасаушы, заман арқылы адамның таным-парасатына тікелей қатынасады.

А.Байтұрсыновтың «Әдебиет танытқыш» еңбегінде лириканы «толғау» деп алуының мәні зор. Себебі, лирика қасиеті шұбырған оқиғаларда емес, ақынның өзекжарды арман, терең ой, әсерлі сезім, иірімдері мен өмір сырын, өмір құбылыстарын шынайы бейнелей, тереңнен толғай алуында. «Толғағанда айтатын нәрсесін толғаушы тысқарғы ғаламнан алмай, ішкергі ғаламнан алады. Толғаушы ақын әуелі көңілінің күйін, мұңын, мүддесін, зарын, күйініш, сүйінішін айтып, шер тарқату үшін толғайды, екінші ішкергі ғаламында болған халдарды, нәрселерді тысқа шығарып, басқаларға білдіріп, басқаларды сол көңілінің күйіне түсіріп, халін түсіндіру мақсатпен толғайды. Толғау қысқасынан айтқанда іші қазандай қайнаған уақытта шығатын жүректің лебі, көңіл құсының сайрауы, жанның тартатын күйі. Ақындық жалғыз өз көңілінің күйін толғай білуде емес, басқалардың да халін танып, күйіне салып толғай алуында». [7,307]. Бүгінгі сыршыл лирика – жаңарған, жаңғырған кең өріс. Ұлттық әдебиетіміздің көрнекті ақын қыздары Фариза Оңғарсынова, Күләш Ахметова, Гүлнәр Салықбаевалардың жырларында кейде нәзік, кейде қайсар, кейде томаға тұйық, кейде шалқыған шалқар сезімдерінің небір иірімдері мейілінше шынайылықпен жырланады. Тұлғаның сүйенері әсемдік пен эстетикалық категориясы. Әсемдіктің үлгісі ретінде – асыл ана, адал жар атанып, әйел боп ғұмыр кешу. Төлеген ақын айтқандай: «сыздаған барлық жараның аузында болу». «Жыр жазу деген – азап, от, әйел боп туған болмысқа»... деп ақын Фариза жырлағандай, әйел затының ақын болуы, оның тұлғалануы – жаратылыстың ерекше дарыған сыйы. Әйел болып туған болмысымен қанша азап пен оттың ортасында жүрсе де ақын қыздар еш мойымай, ақындық пен азаматтықты абыроймен қатар алып келеді. Сондықтан қазіргі қазақ өлеңіндегі психологизмді жан-жақты тереңдей талдап көрсету үшін және ондағы шығармашылық ізденістердің қалпы мен болашағына барлау, зерттеуге жоғарыда аталған ақындардың шығармалары алынады.

Құрсау мұңға көңілім қамалғалы,
Жүйкемді де талдады, тарамдады, -

деп жырлайтын Фариза ақын енді бірде:

Өзімді өзім ұға алмай қалжырадым,
Жұмбақтардан тұра ма адам жаны?

деп риторикалық сауал тастайды. Бұл ақын жанының тым тұлғалануы, ширыққан тұсы. Ақындар адамның дүниеге көзқарасын, дүниетанымын білдіретін, ой мұхитына, толғанысқа түсірер мұңның мәнін атап өтеді:

Мазалайды жанымды бір сансыз мұң,
Бәлкім мұңсыз өткен күн де – мәнсіз күн...

(К.Ахметова);

Түн тәрізді шашымды мұңға малдым,
Жұбатар деп жанымды жырға бардым
(Г.Салықбаева);

Мықтысың деп таңданады біреулер,
Мықты емеспін, Әйелмін ғой, әлсізбін, -

деп Күләш ақын әйел жанының нәзік те әлсіздігін мойындаса, Г.Салықбаева сөз құдіретімен көңілінің қылын тап баса отырып, жанына жұбанышты, тіректі жырдан іздейді. Бұл ақындықтың терең сезім иіріміне негізделген лирикадағы индивидуалдық тұлғалануының көрінісі.

Теоретик ғалым Б.Майтанов «Лирика өнер иесінің қоғамдық шындықтарға өз көзқарасын ашық білдіруі, эпикалық тәсілдерге тән пластикалық бейнелеу құдіретінен басқаша, психологиялық суреттеу амалдарынан өрбиді» [8,162] деп жазғандай лирикалық өлең, психологиялық суреттеу амалдарынан өрбісе, ақын өмірден көрген-түйгендерінен психологиялық тұжырым тудырса – Адамтанудың өзекті проблемалары, алдымызға жайылады. Жаңа әдебиетіміз мазмұн жағынан да, форма жағынан да толысып келеді. Поэзиядағы дәстүр мен жаңаша ойлау ақындар ізденісінің нәтижесінде тың бейнелеулер мен жаңаша пайым пайда болады. Ақындар образды ойымен өз жан дүниесінің тереңінен сыр тартады. Бірақ әр ақын – жеке әлем. Ақын әлемінің күрделі қатпарлары, қарапайым болмысы көркем ой өлең өрнектерінен анық байқалады.

Адамның терең жан күйлері құндылықтар дүниесімен қабысып жатады. Ақынның шынайы жырларында өмір күрестегі мүдде биіктігі мен әлеуметтік шындық, азаматтық күрескерлік пен қайсарлық, әділдік пен адалдық, сенім мен адамгершілік сияқты жалпы адамзаттық, моральдық-философиялық категориялар үстем болып, нанымды шығады.

Қолданылған әдебиет

1. М.Базарбаев. Өлең сөздің патшасы, сөз сарасы. – Алматы: Жазушы, 1973. – 256 б.
2. Омаров І. Әдеби толғамдар. – Алматы: Жазушы, 1988. – 350 б.
3. Жәмішев Ә.Жыр жанары. – Алматы: Жазушы, 1970. – 113 б.
4. Тынянов Ю.Н. «Поэтика. История литературы». Москва, 1977. – 210 с.
5. Гегель Г. В.Ф. «Эстетика», Москва, 1971. 1 т. – 501с.
6. Соловьев В.С. Стихотворения. Эстетика. Литературная книга. М., 1990,210б.
7. Байтұрсынов А. Ақ жол. Алматы: Жалын, 1991. – 464б.
8. Майтанов Б. Қаһарманның рухани әлемі. Алматы: Жазушы, 1987. – 232 б.

ӘОЖ 821.512.122.

ШІМЕНБАЙТАНУДЫҢ АЛҒАШҚЫ САТЫСЫ

Тоқтарбаев Е.Қ.

erdosik_93_02@mail.ru

Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институтының
3-курс студенті, Арқалық, Қазақстан
Ғылыми жетекші – А.К.Қалиев, ф.ғ.к., доцент

Өткен ғасырдың 1929 -1938 жылдар аралығы тарихта қасіретті жылдар болып саналады. Неге десеңіз, осы жылдары ұжымдастырудың зардабынан халық жаппай ашаршылыққа ұшыраса, қазақтың кіл жақсы менен жайсаңдары, ұлт зиялылары, шын мәніндегі сүттің қаймағы,көзі ашық, көкірегі ояу ұлттың ары мен намысы бола білген азаматтар нақақтан-нақақ итжекенге айдалып, алды сотталып, атылып жатты. Бұрын-соңды қазақ тарихында бұдан асқан сорақылық болған емес.

Араға сан жылдаған жылдар салып тәуелсіздік таңы атты. Ел бодандық қамытынан құтылып, бостандықтың ақ таңын атырды. Ұрпақтар өсті. Жаңаша ойлайтын жаңа буын